

FEDELES TAMÁS

Vallásos áhitat, közösségtudat, reprezentáció

A késő középkori körmenetek főbb jellemzői

A késő középkor szinte valamennyi nagy ünnepének elmaradhatatlan részét képezték az ünnepi vonulások, körmenetek.¹ Minden körmenet egy kiinduló állomással kezdődik, ahol meghatározott hierarchikus rendben állnak fel a résztvevők. Ezt a rendet a körmenet alatt is mindvégig megőrzik, majd a kiindulási helyre térnek vissza.² A szakrális és a profán szféra számára egyaránt nagy jelentőségű események árnyalt jelentéstartalmakat hordoztak, hiszen az egyes ünnepségek aktuális alanya-tárgya mellett számos további, az egyes közösségek számára lényeges tartalmakat szimbolizáltak. A 14–15. század legrandiósabb eseményeinek számító úrnapi körmenetek az Eucharisztia iránti mély vallásos áhitatot fejezték ki, mindemellett a processzió együttesen résztvevő klerikusok és laikusok közössége az adott település lakóinak együtvé tartozását, közösségtudatát is megjelenítette. Mindazonáltal a körmenetek résztvevői mindenütt szigorú szabályok szerinti sorrendben követték egymást, ami az idegenek és a helyi lakosok számára egyaránt az adott település egyházi és világi hierarchiáját reprezentálta. Az egyes úrnapi körmenetek ugyanakkor a skizmatikusok számára a Római Katolikus Egyház egységét fejezték ki a 15. századtól kezdve, majd fontos részét képezték a katolikus megújulás nyomán kialakult barokk vallássosságnak is.³ A középkori processziók közül jelen dolgozatban elsősorban a 14–15. századi körmenetekkel kívánunk foglalkozni, természetesen – a téma összetettségéből és a rendelkezésre álló terjedeleméből adódóan – a teljesség igényét nélkülözve.

A körmenetek főbb típusai

A különböző processziókat több főbb kategóriára oszthatjuk. Létrejöttük szerint vannak rendes (*processiones ordinariae*) és rendkívüli körmenetek (*processiones extraordinariae*).⁴ Az előbbiekre közé tartoznak az egyház által előírt ünnepeken tartott körmenetek, míg az utóbbiakat a helyi ordinárius írta elő.⁵ A körmenetek lehetnek misével összekapcsoltak,

¹ A processziók általános definícióját lásd: *Lexikon des Mittelalters* VI. Stuttgart, 2003. 287–289. (Reifenberg, H., Weiß, G.); Radó, Polycarpus: *Enchiridion Liturgicum. I.* Romae, 1966.² 493–494.

² Tágabb értelemben a záródoklatok is a körmenetek közé tartoznak, hiszen a kiinduló és a végállomás – normál esetben – azonos. A peregrináció útvonala az esetek többségében nem kör alakot ír le, de ez a processziók esetében sem ritka. Voss, Gerhard: *Die Prozession*. In: Kimpel, Harald – Werckmeister, Johanna (Hrsg.): *Triumphzüge. Paraden durch Raum und Zeit*. Marburg, 2001. 62.

³ Gárdonyi Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*. Budapest, 2006. 243.

⁴ Mihályfi Ákos: *A nyilvános Istentisztelet*. Budapest, 1918. 604.

⁵ A 18. sz. elején készült bambergi processzionále szerint az egyházmegyében egyaránt tizenkét rendes és rendkívüli körmenetet tartottak. A rendes körmenetek közé tartozik például a vasárnaponként tartott Asperges és az úrnapi processzió, míg a rendkívüliek közt említhetjük a járványok és pestis idején, a püspök egyházlátogatásakor tartottakat stb. *Processionale Romano-Bambergensense*

illetve attól függetlenek.⁶ Vannak szentségi (*theophoricus*) és nem szentségi körmenetek, aszerint, hogy a körmeneten körülhordozzák-e az Oltáriszentséget.⁷ Céljukat tekintve megkülönböztethetjük a lusztrációs és hálaadó, dicsőítő körmeneteket. Az előbbiek közé tartoznak a valamely veszély esetén tartott könyörgő, engesztelő menetek, míg az utóbbi csoportba soroljuk például a győztes csatákat követőket.⁸ Más felosztás szerint a körmenetek lehetnek önálló liturgikus cselekmények,⁹ szentelési ceremóniával összekötöttek,¹⁰ napi szentmisével összekapcsoltak,¹¹ végül a napszakokhoz kapcsolódók.¹² A körmeneteket tarthatták a templomon belül és kívül.¹³ Az útvonal tekintetében is változatosak voltak, így tarthatták: a templom körül, a plébániakörzet körül, a települést megkerülve stb. Ugyancsak lehettek a körmenet során közbülső állomások, úgynevezett stációk, melyek ismét külön csoportot képeznek.¹⁴ A nagyobb kategóriákat követően lássunk néhány konkrét típust!

a) *Introitus*

Bevonulási körmenet: a mise ünnepélyes kezdete, megnyitása. A korai időszakban a sekrestye a főbejárat közelében volt, így a celebráns és az asszisztencia ott öltöztek liturgikus öltözetbe, majd ünnepélyesen a főoltárhoz vonultak. A romanika időszakában a katedrálisokban a sekrestye a kórus közelébe került, így a bevonulás a következőképpen történt: a klérus a mellékhajón vonult végig, majd a főhajón át érkezett a főoltárhoz. A romanika, gótika korában, de később is megfigyelhető a templomokban, hogy az oltár terét diadalívvel is hangsúlyozni kívánták, így ezen keresztül érkezett a papság a szentmisére.¹⁵

b) *Asperges*

A Karoling-korban kialakult szokás szerint a vásár- és ünnepnap nagymise előtt a pap szenteltvízzel megáldotta a híveket, majd körmenetben végigjárták a templomot, a templom körül elhelyezkedő temetőt, a székesegyházak és a kolostortemplomok kerengőit, a ko-

sive Congeries Rituum in Processionibus Publicis, tam Ordinariis, quam Extraordinariis adhiberi solitorum Autoritatae Ordinaria ad usum cleri Bambergensis edita. Bambergae, 1724.

⁶ Az első csoportba tartozik például a virágvasárnapi és az úrnapi, míg a második kategóriába a nagypénteki, feltámadási stb. Mihályfi: *A nyilvános istentisztelet*, 603–604.; Martimort, Aimé-Georges (Hrsg.): *Handbuch der Liturgiewissenschaft*. I–II. Trier, 1961. II. 172–177.

⁷ A középkorban a szentségi körmeneteken az Eucharisza mellett vittek ereklyéket, kegyképeket és kegyszobrokat, amint ezt alább látni fogjuk, így a Mihályfi által említett tilalom természetesen korszakunkra nem vonatkozik. Vö. Mihályfi: *A nyilvános istentisztelet*, 604.

⁸ Martimort: *Handbuch*, uo.

⁹ Ezek közé tartozik például a nagycsütörtöki, nagypénteki, úrnapi, Márk-napi stb. körmenet. Klein, Theodor Heinrich: *Die Prozessionsgesänge der Mainzer Kirche aus dem 14. bis 18. Jahrhundert*. Speyer, 1962. (Quellen und Abhandlungen zur mittelalterlichen Kirchengeschichte, Bd. 7.) 28–40.

¹⁰ Például a gyertyaszentelő, virágvasárnapi, nagycsütörtöki olajszentelési. Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 40–44.

¹¹ A vásárnapok asperziós és a böjti időszak bűnbánati körmenetei. Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 44–45.

¹² A vecsernyét követő körmenetek. Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 6.

¹³ Sok esetben az időjárás határozta meg a helyszínt.

¹⁴ A stációs körmenetek kialakulására lásd Löther, Andrea: *Prozessionen in spätmittelalterlichen Städten. Politische Partizipation, obrigkeitliche Inszenierung, städtische Einheit*. Köln–Weimar–Wien, 1999. (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und früher Neuzeit, Bd. 12.) 24.

¹⁵ Martimort: *Handbuch*, I. 353–354.; Voss: *Die Prozession*, 62.

lostorok egyes helyiségeit. Ezzel a szertartással hetente egy alkalommal megszentelték a szakrális és az azokhoz kapcsolódó tereket. E körmenetet az egész középkor folyamán minden vasárnap megtartották, kivételt általában azok az ünnepnapok képeztek csupán, melyeknek saját processziójuk volt.¹⁶ Esztergomban a városfalakon belül működő valamennyi templom plébánosai minden vasárnap körmenettel vonultak a várban lévő Szt. István vértanú templomához.¹⁷ Mainzban ugyancsak keresztekkel és zászlókkal indult a körmenet, majd a kerengőn, kolostoron és a temetőn át érkeztek vissza a székesegyházba.¹⁸ Az egyes szentek emléknapiján ugyancsak Aperges-körmeneteket tartottak a német városban.¹⁹ Egerben feketevasárnap kivételével minden közvasárnap megtartották a körmenetet. Az ordinarius tanúsága szerint a körmenet helye és útvonala az egyházi év egyes szakaszaiban különböző volt.²⁰

c) Szentelési ceremóniák

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (február 2.) minden templomban ünnepi processziót tartottak, mely keretében sor került a gyertyák konszekrálására. Egy 15. század elején készült avignoni pápai szertartáskönyv szerint ott maga a pápa végezte a szertartást.²¹ Mainzban a székesegyház klerikusai a Liebfrau-templomba vonultak, s ott végezték a gyertyaszentelés szertartását, míg a kolleghiális egyház papjai saját templomukban.²² A budaszentlőrinci pálosok szintén stációs körmenetet tartottak az ünnepen, ugyanis egy külső kápolnába vonultak.²³ A pécsi egyházmegyében az előírás értelmében a szentmisét celebráló pap és asszisztenciája füstölővel és a körmeneti kereszttel az oltárhoz vonult, majd megszentelte a gyertyákat. Ezt követte a körmenet, majd a szentmise következett.²⁴ A processzió feltehetőleg a templomon belül történt, esetleg a templomot megkerülte, de semmiképpen nem hasonlítható a nagyszabású könyörgő és úrnapi körmenethez.²⁵

A virágvasárnapi körmeneteket általában a templomon kívül tartották, s gyakran egészen népi ünnepi karakterrel rendelkeztek. Egerben a körmenetek szokásos stációs templomához, a Szt. István egyházhhoz vonultak a domból, s a barkaszentelés befejeztével tértek

¹⁶ Dobszay László: *Az esztergomi rítus*. H. n., É. n. [Budapest, 2004.] 72–73.; Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 44–45.

¹⁷ Kollányi Ferenc: *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397. Történelmi Tár*, 1901. 244.

¹⁸ Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 45.

¹⁹ Például Szt. András, Keresztelő Szt. János, Mindenszentek ünnepén. Uo. 53–56.

²⁰ Kandra Kabos (közzéteszi): *Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam Alme Ecclesiae Agrisensis de observatione divinorum officiorum et horarum canonicarum. A krakkói unicum könyvpéldány után*. Eger, 1905. (Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez III/3.) (Új kritikai kiadása, magyar és angol fordítással: Liber Ordinarius Agriensis [1509] Ed. & Intr. László Dobszay. Budapest, 2000. [Musicalia Danubiana Subsidia I.] XX–XXI., 52 (fekete vasárnapra). A nyári közvasárnapokon a székesegyházból a várban lévő Szt. István templomhoz vonultak. Uo. 106. A rubrikát idézi: Dobszay: *Az esztergomi rítus*, 75.

²¹ A szerkőnyv XIII. Benedek ellenpápa idején (1394–1417) keletkezett. Schimmelpfennig, Bernhard: *Die Zeremonienbücher der Römischen Kurie im Mittelalter*. Tübingen, 1973. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Bd. XL.) 299.

²² Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 40. és a 111. jegyzet.

²³ Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)*. Budapest, 1977. 163.

²⁴ *Missale secundum morem alme ecclesie Quinqueecclesiense*. Venetie, 1499. f. 172v.

²⁵ Fedeles Tamás: *Körmenetek Pécsen, a 14–15. században*. (sajtó alatt)

vissza a székesegyházba.²⁶ Pécsen a szabadban történt a barkaszentelés, a kijelölt helyre ünnepi körmenetben érkezett a klérus és a hívek.²⁷ Mainzban valamennyi templom klerikusa a dómban gyülekezett, ezt követően a Szt. Alban templomhoz vonultak. Ott történt a barkaszentelés, majd a városon kívüli Szt. Jakab hegyre indultak, végül a székesegyházba érkezett a menet.²⁸ Alkalmassint a Körmöcbánya határában lévő zólyomvölgyi kereszthez is processzióval érkeztek a hívek, noha ez nem tartozott a virágvasárnapi szertartáshoz.²⁹ 1490 áprilisában Mátyás király jelen volt Bécsben a virágvasárnapi szertartáson és a szentmisén, melyet a vár udvarán tartottak. A körmeneten már csak felesége, Beatrix vett részt, mely során a város templomait felkeresték.³⁰ A Budai Mihály által összeállított domonkos processzionálé a templomon belül említi a stációkat.³¹

Nagysütörtökön történt az olajok megszentelése az egyházmegye székesegyházában. E szertartáson részt vett a város papsága, sőt az egyházmegye klerikusai közül is sokan. Egerben a székesegyház háromszor került meg a körmenet, majd a konszekrációk alkalmával is processzióval vitték a sekrestyében előkészített olajokat a dómban ülő püspök elé, majd visszatértek.³² Mainzban valamennyi templom klerikusa külön körmenettel vonult a dómba, majd az olajszentelést és a szentmisét követően ugyancsak ünnepi körmenettel vonultak saját egyházukba.³³

A nagyszombati tűz- és vízszentelés szertartásaihoz szintén körmenetek kapcsolódtak. Általában a templomon kívül tartották a tűzszentelést, ahova körmenettel érkezett a szertartást végző klerikus és asszisztenciája, majd a templomba vonultak a megszentelt lánggal.³⁴ Egerben azonban a templomban tartották a processziót, mely háromszor haladt körbe az épületben. Ezt követte a víz megszentelése, melyhez szintén körmenet kapcsolódott. Egerben például kilencszer került meg a processzió a keresztlőkhöz.³⁵

d) Nagyobb egyházi ünnepek

Az egyházi év fő ünnepein s az egyes egyháztartományok és egyházmegyék különösen tisztelt szentjeinek ünnepén is körmenetet tartottak. Egerben karácsony napján a körmenetet a templom körül tartották, ami az ünnep fontosságát fejezte ki, ugyanis az Advent során ekkor hagyta el a templomot először a processzió.³⁶ A liturgikus év középpontjában álló Húsvéthoz és ünnepköréhez – amint fentebb láthattuk – szintén processziók kapcsolódtak. A feláldozási körmeneten kívül Esztergomban Húsvétvasárnap a vecsernyét követően a székesegyházon belül a keresztlőkhöz indult a körmenet, és kilenc alkalommal került meg

²⁶ Kandra: *Ordinarius*, 54.

²⁷ Missale Quinqueecclesiense, f. 68r–70r.

²⁸ Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 42.

²⁹ Križkó Pál: *A Körmöcbányai Római Katolikus Egyházközség története*. Budapest, é. n.

³⁰ Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995. 893–894.

³¹ Processionale O. P. Fratris Michaelis de Buda inter 1309–1319. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára Cod. Lat. Nr. 69. (Mikrofilm jelzete: FM1 130, 175–186.) f. 1–17.

³² Kandra: *Ordinarius*, 57. sköv.

³³ Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 43.

³⁴ Missale Quinqueecclesiense, 1499. f. 91v, 99v.

³⁵ Kandra: *Ordinarius*, 68.

³⁶ Kandra: *Ordinarius*, 16.

azt.³⁷ Szintén körmenetet tartottak Pünkösdkor, amint ezt az előírások mellett – többek közt – a Mátyás-Graduale miniatúrája is bizonyítja.³⁸

A szentek ünnepein tartott körmenetek között egyházmegyénként eltérés mutatkozott. Ez alól egyedül a Mária-ünnepek képeztek kivételt, melyeket mindenütt általában körmenettel ünnepeltek.³⁹ Helyi sajátosságnak számított a pécsi Szt. Borbála körmenet, mely kialakulásának körülményei további kutatást igényelnek.⁴⁰

e) Úrnappja

A késő középkor egyik leglátványosabb vallási eseménye kétségkívül az úrnapi processzió volt, jóllehet Krisztus Teste (*Corpus Christi*) ünnepének bevezetésére csak a 13. század második felében került sor. Ennek hátterében az Eucharisztia iránti egyre fokozódó tisztelet,⁴¹ s ezzel szoros összefüggésben további két esemény állt. Az első egy liège-i ágostonos rendházhoz tartozó leprozórium szentéletű apácájának, Juliannának a víziója volt (1209 táján). A látomásban az illető hölgy a teliholdat látta, az égitest tányérjának szélén pedig egy sötét foltot. A látomás a következőképpen értelmezhető: az egyház ünnepeinek sorából még hiányzik egy, amely nem más, mint Krisztus Testének, azaz az Oltáriszentségnek az ünnepe. A liège-i egyházmegye területén Róbert püspök vezette be az ünnepet 1246-ban, de támogatói között találjuk többek között Jacques Pantaleon liège-i (campines-i) főesperest (1243–1248), a későbbi IV. Orbán pápát is.⁴² A másik fontos esemény az eucharisztikus csodák körébe tartozó bolsenai esemény volt (1263). A közismert történet szerint egy cseh pap római zárándokúttjáról hazafelé tartván az itáliai Bolsena városkában szentmisét mutatott be, s mivel már korábban kétségek gyötörték Krisztusnak az oltáriszentségben való reális jelenléte felől, bizonyosságért fohászkodott. A kenyér megtörését követően az ostyából vércseppek hullottak a kehelybe és a korporáléra. A misét azonnal megszakította, s a kegyzsereket az

³⁷ Hermann Egyed: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. (Disertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) 178.

³⁸ *Mátyás-Graduale*. A bevezető tanulmányt és a képmagyarázatot írta: Soltész Zoltánné. Budapest, 1980. 87.

³⁹ A pálosoknál: Török József: *A magyar pálosrend*, 162.; Mainzban: Klein: *Die Prozessionsgesänge*, 61–80.

⁴⁰ *Missale Quinqueecclesiense*, f. 167v.

⁴¹ Ennek első kézzelfogható jele a 12. század végére tehető, ekkortól mutatható ki ugyanis az a gyakorlat, hogy a szentmisén a kenyértörést követően a szentostyát felmutatták a híveknek. A következő fontos esemény a IV. Lateráni Zsinaton (1215) megfogalmazott transsubstantiatio dogma volt, mely értelmében Jézus Krisztus valóságos teste és vére van jelen az oltáron (*transsubstantiatio pane in corpus et vino in sanguinem*). Neuenhauser, Burkhard: *Eucharistie in Mittelalter und Neuzeit*. Freiburg–Basel–Wien, 1963. (Handbuch der Dogmengeschichte 4b.) 29.; Angenendt, Arnold: *Grundformen der Frömmigkeit im Mittelalter*. München, 2004. (Enzyklopedie Deutscher Geschichte Bd. 68.) 48.; Browe, Peter: *Die Ausbreitung des Fronleichnamfestes*. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, 8. (1928) 107–143. Különösen a Németalföldön, Brabantban és Flandriában mutatkozott meg vallásos asszonyok, apácák igen mély oltáriszentség-tisztelete, amely a 13. század folyamán egyre nagyobb teret nyert. Közülük Oigniesi Maria, Cornillon Julianna, Léau Ida és Louveni Ida nevét említhetjük meg elsősorban. A szerzetesek közül mindenekelőtt a cisztercieket kell megemlítenünk, aztán a beginákat, akik misztikus–aszketikus életükhöz az oltáriszentség különösen mély tiszteletéből merítették erőt. Browe: *Die Ausbreitung*, 1928. 107.; Rubin, Miri: *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge, 1991. [reprint 1992] 169.

⁴² Löther: *Prozessionen*, 59.; Rubin: *Corpus Christi*, 169–174. Az ünnepet először a liègei Szt. Márton egyház kanonoki testülete ünnepelte meg. Browe: *Die Ausbreitung*, 107. Julianna rendi hovartartozására három különböző adat található a szakirodalomban: premontrei, ágostonos, ciszterci.

orvietói pápai udvarba vitte.⁴³ IV. Orbán pápa végül 1264-ben az egész Egyház számára kötelező ünnepé nyilvánította az Úrnapiját.⁴⁴ Az ünnep időpontjaként a pünkösd nyolcadát követő csütörtököt határozta meg.⁴⁵ Az új ünnep a 14. század első felére vált Európa-szerte ismertté, amiben döntő szerepe volt V. Kelemen pápa „*Si dominum*” konstitúciójának, melyet utóda, XXII. János publikált 1317-ben (Klementinák 3, 16).⁴⁶ Érdekes módon egyik rendelkezésben sem szerepel a körmenetre vonatkozó előírás, így ezt a kezdeti időszakban mindenképpen spontán fejlődési folyamatnak értékelhetjük, mely gyakorlatot később egyházmegyei, tartományi zsinatokon foglalták írásba.

Az első körmenetre vonatkozó előírást a kölni Szt. Gereon társaskáptalan kanonokjai hozták az 1260–1270-es években. E szerint a pünkösd nyolcadát követő csütörtökön minden esztendőben ünnepi körmenetet tartanak a szentmise előtt.⁴⁷ A következő ismert rendelkezést a Sensi Zsinaton (1320) hozták, majd nem sokkal később (1327) Párizsban is hasonló rendelkezést foglaltak írásba. A körmenet bevezetésére általában a püspökök kezdeményezése nyomán került sor, és a 14. század második negyedében gyakorlatilag Európa-szerte általánosan elterjedtnek mondható.⁴⁸ 1429-ben V. Márton pápa a körmeneten résztvevőknek búcsút engedélyezett ugyan, de a processzió egészen a Trentói Zsinatig nem volt kötelezően előírt gyakorlat, csupán helyi zsinatok rendelkeztek a kérdésben.⁴⁹ A kedvező forrásadottságoknak köszönhetően az úrnapi körmenetekre vonatkozó adatokat szinte vég nélkül idézhetnénk, ám ehelyütt csak néhány példát említünk meg. Bécsben 1334-ben a Stephansdom plébánosa már általános szokásként említi. A városban ez számított a legnagyobb ünnepnek, éppen ezért igen nagy pompa övezte.⁵⁰ Würzburgban 1381-től az egész város papsága részt vett a processzión, melyen Szt. Kilián ereklyéit is körbevitték.⁵¹ A Kons-

⁴³ Bauerreis, Romuald: *Pie Jesu. Das schmerzsmann-Bild und sein Einfluss auf die Mittelalterliche Frömmigkeit*. München, 1931. 78.; Sümegi József: *Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 3. (1991:3) 107–119., 107.; Lakatos Pál – Sümegi Szép Mária – Sümegi József: *Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus véérének csodái a középkori Európában*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 12. (2000) 86. (Nr. 115.)

⁴⁴ IV. Orbán pápa a „*Transitus de hoc mundo*” bullában (1264. augusztus 11.) rendelte el az ünnep megtartását. Denzinger, Heinrich – Hünermann Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, 2004. (Szent István Kézíkönyvek 9.) 287–288.

⁴⁵ Az eredeti liègei gyakorlatnál egy héttel korábbra került. Löther: *Prozessionen*, 57.

⁴⁶ Löther: *Prozessionen*, 57.; Rubin: *Corpus Christi*, 181–183.; *Lexikon für Theologie und Kirche IV*. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1995.³ 172. (Andreas Heinz) (továbbiakban: LThK). Az ünnep földrajzi–kronológiai elterjedésére néhány adat: liège-i egyházmegye – 13. sz. második fele; cambrai egyházmegye – 13–14. sz. fordulója; kölni egyházmegye – a 14. sz. első harmadában általános; mainzi egyháztartomány – 14. sz.; Cseh- és Morvaország – korai adat nincs, az 1340-es években a nagyobb ünnepek közt szerepel; Dánia és Svédország – 14. sz. második évtizede; salzburgi egyháztartomány 1324 előtt; Magyar-, Lengyel Királyság, Szilézia: 14. sz. második évtizede; Itália, Anglia, Spanyolország – 14. sz. első harmada. Browe: *Die Ausbreitung*, 1928. 119–135.

⁴⁷ „[...] *decremimus et ordinavimus in laudem et honorem corporis domini nostri Iesu Christi, in quo salus omnium fidelium consistit, quod festum ipsius eukaristie deinceps proxima quinta feria post octavam penthecosten in nostra ecclesia imperpetuum singulis annis [...] Ante missam [...] solemniter fieri debet processio [...]*”: Schnitzler, Theodor: *Die erste Fronleichnamsprozession. Datum und Charakter*. Münchener Theologische Zeitschrift, 24. (1973:4) 354. A datálatlan oklevél keletkezési ideje 1264 és 1278 közé tehető, a legvalószínűbb az 1275–1277 közötti időpont. Uo. 358.

⁴⁸ Rubin: *Corpus Christi*, 243–244.

⁴⁹ Löther: *Prozessionen*, 60.

⁵⁰ Tomek, Ernst: *Kirchengeschichte Österreichs*. I. Innsbruck–Wien, 1935. 344.

⁵¹ Bauerreis, Romuald: *Kirchengeschichte Bayerns*. IV. St. Ottilien, 1953. 59–60.

tanzi Zsinat idején (1414–1418) minden évben nagy pompával és igen illusztris egyházi és világi méltóságok részvételével került sor a processzióra.⁵² Az uralkodók is részt vettek ezeken az eseményeken, így például 1311-ben Viennében a francia, az angol, a navarrai és az aragóniai királyok.⁵³ A Budán tartott processziók közül kiemelkedett az 1424-es – melyen a magyar uralkodópár mellett a bizánci császár is részt vett –, valamint az 1501-ben tartott.⁵⁴ A további magyar városok közül a soproni és a pozsonyi eseményeket említjük most meg.⁵⁵ Velencében az úrnapi körmenet minden politikai és egyházi körmenet modellje volt. 1295-ben foglalták törvénybe az ünnep bevezetését. 1407-ben már testvérületi processzió, 1440-ben a részvételi kötelezettséget és a rangsorrendet foglalták írásba. 1454-ben a körmenetnek a Szt. Márk térre vezető útvonalát és annak díszítését foglalták rendeletbe, ami valamennyi körmenet számára előírásul szolgált.⁵⁶

Általában ezek számítottak a települések első számú körmenetének, de akadt néhány kivétel is. Így Lübeckben az ünnep nyolcadát követő vasárnap tartott körmenet (1416-tól) grandiózusabb volt az ünnep napján tartott processziónál; Frankfurtban pedig a Mária Magdolna-napi körmenet volt az első számú.⁵⁷ Gentben a Szt. Livinus processzió számított a legnagyobb vallásos eseménynek.⁵⁸

Ugyancsak az Úrnappjával kapcsolatban kell szólnunk a csütörtöki misealapítványokról, melyekhez több esetben ugyancsak körmenet kapcsolódott. Ezeket általában a Krisztus Teste konfraternitások alapították, de több magánalapításra is sor került. Ennek értelmében a tagok minden csütörtökön ünnepi szentmisén vettek részt, körmenetet pedig minden héten, illetve havonta egy alkalommal tartottak. Ilyet találunk például a bajorországi Ebernben,⁵⁹ Pozsonyban,⁶⁰ Kassán,⁶¹ Besztercebányán,⁶² Nagyszébenben,⁶³ Budán.⁶⁴

⁵² Richenthal, Ulrich von: *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden, des jars do man zalt von der geburd unsers erlösers M. CCCC. XIII. Jar. Mit allen handlungen in Geystlichen und weltlichen sachen.* Gedruckt und vollendet inn der Kayserlichen Statt Augsburg, durch Heinrich Steyner, im Monat Decembris, Anno, M. D. XXXVI. [Wien, Nationalbibliothek 24. G. 7.] 1415: XXIII, 1416: XXX, 1417: XXXVIII.

⁵³ Matern, Gerhard: *Zur Vorgeschichte und Geschichte der Fronleichnamtsfeier besonders im Spanien.* Studien zur Volksfrömmigkeit des Mittelalters und den beginnenden Neuzeit. Münster, 1962. (Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Zweite Reihe/ Bd. 10.) 1962. 106.

⁵⁴ Balanyi György: *Középkori magyar Úrnapiok.* Vigilia, 18. (1953) 298.

⁵⁵ Pozsonyra: Majorossy Judit: *A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében.* In: Csukovits Enikő–Lengyel Tünde (szerk.): *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században.* Budapest, 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 17.) 269–274.; Sopronra: Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete.* Sopron, 1939. (Győr egyházmegye múltjából IV/1.) 334.

⁵⁶ Sommerlechner, Andrea: *Prozession und Festzug in italienischen Städten vom 13. bis zum 16. Jahrhundert.* Wien, 1983. (kéziratos doktori disszertáció) 238.

⁵⁷ Sommerlechner: *Prozession*, 85.

⁵⁸ Arnade, Peter: *Realms of Ritual. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent.* Cornell University Press, H. n. 1996. 54.

⁵⁹ Pözl, Walter: *Volksfrömmigkeit.* In: Brandmüller, Walter (Hrsg.): *Handbuch der Bayerischen Kirchengeschichte.* 1/2. St. Ottilien, 1999. 1075.

⁶⁰ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 269.

⁶¹ Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon.* Budapest, 1906. 114–115. és Nr. 141.

⁶² Pásztor Lajos: *A Magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest, 1940. [reprint 2000] 26.

⁶³ Seiwert, Gustav: *Die Bruderschaft des heiligen Laichnams in Hermannstadt.* Archiv des Vereines siebenbürgische Landeskunde, NF X (1872:3.) 332–334.

f) Lusztációs körmenetek

Ide tartoznak a valamely veszély elhárítása érdekében tartott könyörgő, engesztelő processziók. A pogány hagyományokra visszavezethető Szt. Márk-napi búzaszentelő körmenetet kivétel nélkül megtartották a késő középkorban is. Ekkor a jó termésért könyörögtek a hívek és a klérus, s általában a mezőkre, szőlőkre vonultak körmenettel.⁶⁵ E körmeneteken sok helyen az Oltáriszentséget is körülhordozták,⁶⁶ másutt relikviákat vittek.⁶⁷ Az áldozócsütörtök előtti három keresztjáró napon (*litaniae minores, rogationes*) körmenettel kívánták elhárítani a különböző természeti csapásokat, járványokat, háborúkat. Kölnben és Würzburgban a 14. században e három napon szinte a város valamennyi templomát érintette a körmenet. Essenben a búzaszentelő és a rogációs körmenetek a városon kívüli templomokba irányultak.⁶⁸ Johannes Beleth mutatott rá az 1260-as években készült munkájában, hogy ezek a körmenetek szoros összefüggésben állnak a háborúkkal, melyek gyakorta kezdődtek a tavaszi időszakban, s így a sarjadó termést veszélyeztették.⁶⁹

Természetesen más alkalmakkor is tartottak könyörgő processziókat, így például Pécsen és az egész egyházmegyében a 14. század elejétől Krisztus Teste ünnepének másnapján a mennydörgés és a villámcsapás elkerülése érdekében tartottak körmenetet.⁷⁰ 1480-ban a nagy tavaszi szárazság miatt Mátyás király kérésére a pálosok Budaszentlőrincről körmenetben vonultak a budai várba a szentek relikviáival. A körmenet kolostorba való visszatérése előtt esni kezdett, így a növényzet újjáéledt.⁷¹ Bakócz Tamás esztergomi érsek 1510 körül elrendelte, hogy Budán és Pesten minden hétfőn – szerdán – pénteken könyörgő processziót tartsanak a szentek ereklyéivel az oszmánok feletti győzelem érdekében. A körmeneten résztvevők száznapi búcsúban részesültek. 1524-ben VII. Kelemen pápa rendelkezett hasonlóképpen.⁷² Az 1348-as nagy pestisjárvány idején Firenzében tartottak körmeneteket, azonban Boccaccio beszámolója szerint „nem volt foganatja”.⁷³ Szintén a tomboló pestis ellen tartottak körmeneteket 1462-ben Aixban.⁷⁴ Párizsban a természeti katasztrófák, járványok, esőzések idején Szt. Genovévához fordultak, relikviáit ünnepélyes körmeneten vitték végig a városon.⁷⁵ XIII. Benedek ellenpápa 1415-ben rendelte el az őt el-

⁶⁴ Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára ... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. IV. Budapest, 1907. 220–222.

⁶⁵ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Szeged, 1998. 336.; *Mátyás-Gradualé*, 78.

⁶⁶ Például Halléban a 14. századtól a város öt plébánosa egy-egy monstranciát vitt a körmeneten. Löther: *Prozessionen*, 124.

⁶⁷ Például Egerben. Kandra: *Ordinarius*, 147.

⁶⁸ Löther: *Prozessionen*, 29–30.

⁶⁹ Löther: *Prozessionen*, 44–45.

⁷⁰ Missale Quinqueecclesiense, L 4a.

⁷¹ Gyöngyösi, Gregorius: *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Ed. Franciscus L. Hervay. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Ser. Nova, Tom. XI.) 133.

⁷² Pásztor: *A Magyarság vallásos élete*, 35.

⁷³ Boccaccio: *Dekameron*. Válogatott novellák. Ford. Révay József, Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Madarász Imre. Budapest, 1992. 2.

⁷⁴ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 1962. 109.

⁷⁵ Novák Veronika: *Ünnepi térhasználat Párizsban a 15. század első felében*. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 1999. 161.

ismerő területek híveinek könyörgő körmenetek tartását az Egyház egységének helyreállítása érdekében.⁷⁶

Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi a kölni egyházmegyében lévő Wittlaer falu esetében. Az úrnapi körmeneteken rendszeresen részt vettek kisebb-nagyobb betegségben szenvedő emberek, akik ezt követően meggyógyultak. Az 1430-as évektől ezek az emberek már fogadalmakat tettek, s így a processziók ezáltal az egyes zárándoklatokra jellemző karakterrel bővültek.⁷⁷

g) Körmenet ereklyékkel

A relikviákat körbehordozták a jelentősebb körmenetek alkalmával is, így például a könyörgő, úrnapi, sok helyen pedig még a vasárnapi processziók alkalmával is. Ezzel a kérés „hatékonyágát” kívánták fokozni, illetve az esemény fényét kívánták mindenekelőtt növelni. A körmeneteknek van azonban egy ettől jól elkülöníthető típusa, melyek középpontjában maga a relikvia, illetve relikviák álltak. Elsőként a translációs körmeneteket kell megemlítenünk, melyek az ókeresztény kortól kezdve ismertek voltak. Az elhunyt mártírok, hitvallók testét sírjukból felemelték (*elevatio*), majd általában a püspök vezette hívek ünnepi körmenetben vitték át (*translatio*) a bazilikába, ahol a főoltár alatt végső nyughelyüket nyerték el (*depositio*).⁷⁸ A pálos rend védőszentjének, Remete Szent Pálnak ereklyéjét (testét) 1381-ben hozta az országba az Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök és a Horváti Pál zágrábi püspök vezette küldöttség. Az ereklyét Velencéből Budára szállították, ahol a királyi kápolnában a pálosok ellenőrzése alatt közszemlére bocsátották, majd (november 14-én) Demeter bíboros, esztergomi érsek a prelátusokkal, szerzetesekkel és világi hívek kíséretében ünnepélyes körmenettel vitte Budaszentlőrincre, a pálosok központi kolostorába.⁷⁹ Később, miután II. Lajos Karlstein várából Magyarországra hozta a szent hiányzó fejereklyéjét, azt ugyancsak ünnepi processzióval vitték Budáról Szentlőrincre. A Simon zágrábi püspök „vezette” körmeneten részt vett a királyi pár is, amely egészen a városkapuig vitte a relikviát, majd ott átadták az ugyancsak processzióval érkező pálosoknak. A *Te Deum* elénekelését követően a két körmenet egyesülve folytatta útját a kolostorig, ahol megtörtént a relikviák egyesítése.⁸⁰ Mátyás király Alamizsnás Szent János ereklyéjét ünnepélyesen fogadta 1489-ben, majd fáklyás körmenettel vitték a budai vár kápolnájába.⁸¹ 1462-ben Rómában fogadták ünnepélyes körmenettel Szt. András fejereklyéjét.⁸²

A templomokban őrzött ereklyékkel önálló processziókat is tartottak, és különösen jelentősek voltak az adott egyház patrónusának relikviáival történő vonulások. Ezek az ereklyés körmenetek egyúttal a zárándoklatok alternatíváját jelentették főként azokban a székesegyházakban, kolostortemplomokban, ahol több ereklyét őriztek, hiszen így a helyi és

⁷⁶ Áldásy Antal: *Zsigmond király és Spanyolország*. Budapest, 1927. 44.

⁷⁷ Torsy, Jakob: *Zur Verehrung der Eucharistie im Spätmittelalter. Eine Fronleichnamsprozession in Wittlaer im Jahre 1436*. In: Bäumer, Remigius (Hrsg.): *Von Konstanz nach Trient. Beiträge zur Geschichte der Kirche von der Reformkonzilien bis zum Tridentinum*. Festgabe für August Franzen. München–Paderborn–Wien, 1972. 338.

⁷⁸ Angenendt, Arnold: *Heilige und Reliquen. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*. München, 1997.² 174.

⁷⁹ Gyöngyösi: *Vitae fratrum*, 77. Idézi: Zákonyi Mihály: *A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története*. Budapest, 1911. (Művelődéstörténeti Értekezések 50.) 26.

⁸⁰ 1523: Gyöngyösi: *Vitae fratrum*, 182.

⁸¹ Balogh Jolán szerint még Mátyás életében elkészülhetett az ezüst koporsó, melyben a relikviákat tartották. Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I. Budapest, 1966. 336.

⁸² Burkhardt, Jakob: *A reneszánsz Itáliában*. Budapest, é.n. [1978.] 257.

környékbeli híveknek nem kellett a távoli kegyhelyre utazniuk.⁸³ A Brugge-ben őrzött Szentvér ereklye 1150-ben érkezett Jeruzsálemból a flandriai városba. A minden esztendő májusában megtartott körmenet a város egyik legjelentősebb vallási eseményének számított a 14–15. században. Óriási tömeg érkezett ilyenkor Brugge-be, így a városi körmenet peregrinációval egészült ki.⁸⁴ Ugyancsak zarándokok tömege érkezett minden esztendő júniusában Gentbe a Szt. Livinus körmenetre.⁸⁵ Hasonló karakter figyelhető meg a wittlaeri Remigius-processziók esetében.⁸⁶ Nürnbergben a város védőszentjének, Szt. Sebaldnak az ünnepén tartottak relikviáival körmenetet.⁸⁷ Párizsban az Aprószentek temetőjéből egy ízben gyermekek vitték körmenetben az egyik ereklyét a Notre Dame székesegyházba, majd vissza a sírkertbe.⁸⁸

Aachenben a hét esztendőként tartott nagy zarándoklatok alkalmával a peregrinusok tömege számára körmeneteken vitték a dómban őrzött négy relikviát. Az ereklyéket külön menetben vitték egymást követően, majd az egyes stációknál felmutatták a híveknek.⁸⁹

Magától értetődő, hogy az egyes szerzetesrendek megünnepelték alapítójuk emléknapiját, mely a szerzet főbb ünnepei közé tartozott. Az esemény jelentőségét az ünnephez kapcsolt processzióval is hangsúlyozhatták, mely egyúttal kiváló alkalom lehetett az illető rend hívek közti népszerűségének további növelésére. A Domonkosok 1244-es budai generális káptalana előírása értelmében Szt. Domonkos ünnepén, amennyiben az adott kolostorban a körülmények lehetővé tették, körmenetet tartottak.⁹⁰

h) Körmenet betegekhez

A késő középkori zsinati határozatok közt rendszerint megtalálható azon előírás, miszerint a betegekhez lehetőség szerint körmenettel vigyék az Oltáriszentséget és a *viaticomot*. Az 1460-as szepesi, és az 1515-ös veszprémi zsinat vonatkozó kánonjai értelmében egyaránt tizenkétnapi búcsúban részesülhettek azon személyek, akik a beteghez az Eucharisziát vivő papot a templomtól a beteg házáig, illetve a visszaúton elkísérték.⁹¹ Pozsonyban az egyik polgár végrendeletében tett örökalapítványt annak érdekében, hogy Krisztus testét „illendő menettel vigyék a betegekhez”.⁹² A domonkos processzionálé szerint az előjáró és két *cerofarius* viszi az oltáriszentséget.⁹³

⁸³ Becker-Huberti, Manfred: *Reliquien – Kult und Verehrung*. In: Tauch, Max (Hrsg.): Quirinus von Neuss. Beiträge zur Heiligen-, Stifts- und Münstergeschichte. Köln, 2000. 19.

⁸⁴ Froissart krónikája. Válogatás. Ford. Happ Béla és Szeredi Anna. A fordítást ellenőrizte: Győry János. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Kulcsár Zsuzsanna. Budapest, 1971. 169.; Lakatos-Sümeiginé-Sümegi: *Az Oltáriszentség*, 47. és 8. jegyzet.

⁸⁵ Arnade: *Realms*, 54.

⁸⁶ Torsy: *Zur Verehrung*, 340–341.

⁸⁷ Löther: *Prozessionen*, 148–151.

⁸⁸ Huizinga, Johann: *A középkor alkonya*. Budapest, 1996. 114.

⁸⁹ Pásztor: *A Magyarország vallásos élete*, 128–129.

⁹⁰ „13. Item, concedimus fratribus, quod in festo beati Dominici fiat processio, vbi comode fieri poterit, et Priori et fratribus visum fuerit expedire.” Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Fejér, Georgius, Budae, I–XI. 1829–1844. VII/1. Nr. CCXXXVII.

⁹¹ Solymosi László (közzeírt): A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Budapest, 1997. 26., 60.; Solymosi László: *Vallásos élet az 1515. évi veszprémi szinodális könyv tükrében*. In: Lengvári István (szerk.): In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Pécs, 1996. 120.

⁹² Majorossy: *A Krisztus Teste*, 274.

⁹³ *Prozessionale O. P. f.* 82–83.

i) Temetési menetek

Általános gyakorlat szerint az elhunytakat a középkor folyamán is processzióval kísérték utolsó útjukra.⁹⁴ Különösen az uralkodók esetében számítottak ezek nagyjelentőségű eseménynek. VI. Károlyt 1422 novemberében Párizsból népes gyászmenet kísérte utolsó útjára Saint-Denis-be, majd a temetést követően visszatértek Párizsba.⁹⁵ Mátyás 1490-es temetése alkalmával Bécsből hajón szállították a király földi maradványait Budára, majd ezt követően nagy menet indult Fehérvárra, melyhez útközben is sokan csatlakoztak. Az uralkodót a bazilika kertjében ravatalozták fel, majd a szentmise felajánlási része alatt a gyászmenet körbekerülte a templomot.⁹⁶

Természetesen nem csak az uralkodóknak járt ki a processzióval egybekötött végtisztesség. Firenzében a 14. században körmenet indult az elhunytért az általa végső nyughelyül választott templomból, és a holttestet „nagy tisztességgel elvitték templomukba, és nyomukba ment szinte a városnak egész népe”.⁹⁷ Beatrix királyné nápolyi harsonását is processzióval kísérték utolsó útjára.⁹⁸ A kolozsvári vargacéh tagjai a temetőben gyülekeztek, majd közösen indultak eltávozott társuk teteméért annak házába, majd koporsóba helyezve a templomba, a gyászszertartást követően pedig a cinterembe vitték.⁹⁹

j) Uralkodói bevonulások

A 15. századtól kezdve az Oltáriszentségnek kijáró baldachin alatt haladtak az uralkodók, egyháznagyok jelesebb alkalmakkor,¹⁰⁰ többnyire érkezésükkor.¹⁰¹ Ilyen esetekben a város egyházi és világi prominensei az uralkodó elé vonultak rendszerint a városkapuig, majd az ünnepélyes fogadást követően kísérték őt és kíséretét a városba, rendszerint a főtemplomba, ahol szentmisén vettek részt.¹⁰² Sok esetben az Eucharisziát is vitték, s ezáltal a szentségi processzió karakterét nyerte az *intrada*.¹⁰³ Általános gyakorlatnak megfelelően relikviákat is hordoztak ilyen alkalmakkor. Párizsban a legnagyobb ünnep a király ünnepélyes bevonulása volt. Az úrnapi körmenetekhez hasonló pompával kigyózott végig a menet a városon.¹⁰⁴ Bécsben a 15. század elejétől igazolhatóan ereklyékkel fogadták a városba

⁹⁴ Erre általában lásd Szabó Péter: *Uralkodói temetéseink kérdéshez*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, 1987. 324–335., 388–392.

⁹⁵ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 160.

⁹⁶ Bonfini: *A magyar történelem*, 897.

⁹⁷ Boccaccio: *Dekameron*, 43.

⁹⁸ Virágh László: *A Zene Funkciója a magyar reneszánsz társadalomban*. In: R. Várkonyi: *Magyar reneszánsz*, 300.

⁹⁹ Pásztor: *A Magyarság vallásos élete*, 48.

¹⁰⁰ Konstantinápolyban meglehetősen gyakoriak voltak a császári processziók. A nagyobb egyházi, világi (például koronázás) ünnepekkor a palotából indult a körmenet a Hagia Sophiába. Bréhier, Louis: *A bizánci birodalom intézményei*. Budapest, 2003. (Bizánc világa VI.) 90.

¹⁰¹ Sz. Jónás Ilona: *A baldachin eredete és szerepe a középkori Európában*. In: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László (szerk.): *Unger Mátyás emlékkönyv*. Budapest, 1991. 43.

¹⁰² Mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy azáltal nyertek körmenet-jelleget ezek az események, hogy a város egyházi és világi prominensei a további résztvevőkkel rendszerint közösen indultak a városkapuhoz, majd immár az uralkodóval és kíséretével együtt érkeztek vissza.

¹⁰³ Az uralkodói bevonulásokra lásd Petneki Áron: *Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban*. In: R. Várkonyi: *Magyar reneszánsz*, 281–290.

¹⁰⁴ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 156., 159.

érkező uralkodót, majd körmenettel kísérték a városba.¹⁰⁵ Luxemburgi Zsigmond királyt és kíséretét ugyancsak nagy pompával fogadták 1415-ben Narbonne-ban és Perpignanban. Az utóbbi városban két bíboros vezette át a királyt a városkapun.¹⁰⁶ A budai jogkönyv előírása értelmében a királyt hosszabb külföldi tartózkodásából, háborúból hazatérve ünnepélyesen, szentségi körmenettel kellett fogadni.¹⁰⁷ Mátyást 1458-ban Buda város falai előtt várták a város világi és egyházi méltóságai, a polgárok, sőt a város izraelita lakosai is, és körmenettel vonultak a Nagybaldogasszony templomba.¹⁰⁸ 1476-ban Mátyás és kísérete az ifjú ara elé ment, majd az együtt érkező leendő uralkodópárt Fehérvár város határában a klérus és a polgárok fogadták, a bazilika prépostja vitte az oltáriszentséget, majd együtt vonultak a koronázó egyházba.¹⁰⁹ Beatrix koronázását követően hasonlóan fogadták őket Budán.¹¹⁰

k) Stációs processziók

Szinte valamennyi körmenet során kialakíthattak stációkat, így korszakunkban már kevésbé számított olyan önálló kategóriának, mint az ókeresztény időkben és a kora középkorban. A korai időkben (4–8. század) elsősorban Rómában és Bizáncban volt élő gyakorlat, majd Róma hatására néhány nyugati érseki, püspöki székhelyen is elterjedtek.¹¹¹ Az egyes állomások lehettek templomok, külső kápolnák, keresztek, az útvonal mellett felállított oltárok, emelvények. Stációs templom volt Egerben a várbéli Szt. István és a Szt. Péter egyház,¹¹² Esztergomban a várbéli Szt. István protomártír prépostsági templom.¹¹³ Az 1525–1526-os budai úrnapi körmenetek egyik állomása a királyi palota előtt felállított sátor volt.¹¹⁴ Aachenben a búcsúk alkalmával szintén stációkat állítottak fel.¹¹⁵ A virágvasárnapi barkaszentelési szertartást is általában külső helyen végezték, mint például Mainzban.¹¹⁶ A templomon belül is tarthattak stációs processziókat. Ilyen esetekben oltárok, kápolnák előtt állt meg a processzió.¹¹⁷

¹⁰⁵ Opll, Ferdinand: *Zum städtischen Identitätsbegriff in Österreich im Spätmittelalter und in frühen Neuzeit: Das Beispiel Wien*. In: Csendes, Peter–Seidl, Johannes (Hrsg.): *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und frühen Neuzeit*. Linz, 2002. (Forschungen zur Geschichte der Städte und Märkte Österreichs 6.) 24.

¹⁰⁶ Áldásy: *Zsigmond király*, 50., 60. Az adatra Sebők Ferenc hívta fel a figyelmem, melyet ezúton is köszönök.

¹⁰⁷ Blazovich László–Schmidt József (közreadja): *Buda város jogkönyve I–II*. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) II. 306.

¹⁰⁸ Bonfini: *A magyar történelem*, 705.

¹⁰⁹ Eschenloer, Peter: *Geschichte der Stadt Breslau*. Hrsg. v. Roth, Gunhilásd Münster, 2003. (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29.) II. 992.

¹¹⁰ Borsa Béla: *Reneszánszkori ünnepségek Budán*. Tanulmányok Budapest Múltjából, X. (1943) 24. (Hans Seybold bajor követ beszámolója alapján).

¹¹¹ Például Metzben, Kölnben, Mainzban, Augsburgban. Löther: *Prozessionen*, 24. A stációs körmenetek kialakulására lásd még: Klein: *Prozessionsgesänge*, 22–27.

¹¹² Kandra: *Ordinarius*, XXIX, XXXI.

¹¹³ Kollányi: *Visitatio*, 244.

¹¹⁴ Némethy Lajos: *Úrnapi körmenet a budai várban*. Religio, 1878. 29–31.; Balanyi: *Középkori magyar Úrnapról*, 299.

¹¹⁵ Pásztor: *A Magyarság vallásos élete*, 128.

¹¹⁶ Klein: *Prozessionsgesänge*, 42.

¹¹⁷ *Processionale O. P. f.* 17–39.; Klein: *Prozessionsgesänge*, 28.

A résztvevők

Általában klerikusok és laikusok egyaránt részt vettek a körmeneteken, nemre és korra, valamint társadalmi helyzetre való tekintet nélkül. Különösen érvényes ez az úrnapi és az ereklyés körmenetekre, amelyek kvázi népiünnepélyi jellemzőkkel rendelkeztek. Voltak természetesen kivételek is, így tudunk mindössze klerikusok részvételével rendezett körmenetekről. A szerzetesi közösségekben csak a nagyobb ünnepek körmenetein vettek részt a kolostor közelében élő hívek.¹¹⁸ Talán erre utalhat a Budai Mihály-féle domonkos processzionálé húsvét ünnepénél olvasható bejegyzése, mely szerint ekkor a laikusokkal tartják a templomi körmenetet.¹¹⁹ Ugyanezt feltételezhetjük a székeskáptalanok esetében, főként a korai időszakban. Erfurtban a 15. század második felében megtartott Szt. Adolar és Eoban processziókon csak a városi klérus felső rétege és a városi magisztrátus tagjai vettek részt, valamint a reprezentációs célt szolgáló páncélba öltözött néhány száz fegyveres.¹²⁰

A résztvevők száma természetesen változó volt, hiszen ezt több körülmény is befolyásolta. Nyilvánvalóan a nagy népszerűségnek örvendő, széles körben ismert körmenetek alkalmával tömegekkel kell számolnunk. Ilyenek voltak mindenekelőtt a genti és a brugge-i processziók. Az aacheni körmenetek még nagyobb tömegeket vonzottak, különösen a hét-évenkénti búcsúk idején. Egy 15. század végi adat szerint volt olyan esztendő, amikor 142 000 zarándok érkezett a mintegy 10 000 fős városba.¹²¹ Nyilvánvalóan nem mindenki tudott aktívan bekapcsolódni a körmenetbe, a többség csak passzív szemlélője lehetett a processzióknak. VI. Károly francia király temetési menetében és az azt követő szertartáson a források szerint 18 000 személy vett részt.¹²² Ugyancsak Párizshoz, az Aprószentek temetőhöz kötődik az a körmenet, melyen 12 500 gyermek vett részt.¹²³ III. Frigyes császár 1487-ben Nürnbergben vett részt az úrnapi körmeneten. Ekkor a város valamennyi iskolása és klerikusa részt vett a processzió, amely 1000 főt tett ki. Rajtuk kívül természetesen jelen volt a császár népes kísérete, a városvezetés, a polgárok.¹²⁴ Ilyen alkalmakkor a városlakók nyilván kiegészültek a környékbeli érdeklődőkkel, mint Wittlaer esetében is megfigyelhető.¹²⁵ A budai úrnapi körmenetek hasonlóképpen tömegeket vonzottak, amint az 1501-es tudósításból egyértelműen kiderül.¹²⁶ Könyörgő körmenetek esetében feltételezhető, hogy egy-egy település valamennyi mobil tagja jelen volt az eseményen.

A processziókat szigorú rangsorrend jellemezte. A teophorikus körmenetek esetében az Oltáriszentség állt a középpontban, ebből következően az Eucharisziától való távolság tükrözte a különböző személyek rangját. Köln és Trier azonban kivételnek számított, mivel ott a körmenet elején vitték a monstranciát.¹²⁷ Az 1424-es barcelonai körmeneti ordó szerint a trombitások nyitották a menetet, majd a tíz legrangosabb templom zászlaját vitték. Ezt követően a gyertyavivők következtek: a jobb oldalon a dóm, míg a baloldalon a város gyer-

¹¹⁸ Például St. Riquierben és Clunyben: Löther: *Prozessionen*, 36.

¹¹⁹ *Processionale O. P.* f. 59.

¹²⁰ Löther: *Prozessionen*, 209. sköv.

¹²¹ 1496: Herbers, Klaus: *Stadt und Pilger*. In: Hye, Franz-Heinz (Hrsg.): *Stadt und Kirche*. Linz, 1995. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas. Bd. XIII.) 223.

¹²² Novák: *Ünnepi térhasználat*, 160.

¹²³ Huizinga: *A középkor*, 114.

¹²⁴ Löther: *Prozessionen*, 100., 122.

¹²⁵ Torsy: *Zur Verehrung*, 340.

¹²⁶ Petényi, Sándor: *Games and toys in medieval and early modern Hungary*. Krems, 1994. (Medium Aevum Quotidianum, Sonderband III.) 44–50.

¹²⁷ Schnitzler: *Die erste ...*, 360–361.

tyáját vitték, majd a vakok, sánták, molnárok, pékek, halászok stb. következtek ugyancsak gyertyával. A negyedik részt a kereszthordók alkották. Ezt követően vonult a klérus, majd az egyes templomok által rendezett, több mint száz jelenetet bemutatók következtek. A monst-ranciát hordozó püspök előtt énekesek, ministránsok vonultak gyertyákkal. Őket a név szerint felsorolt prominensek, végül a hívek tömege követte.¹²⁸ Eichstättben fennmaradt az 1450–1451-ben keletkezett körmeneti rend. Először a nyolc céh vonult megállapított sor-rendben, aztán a zsoldosok, a mesterek fiai, majd a mesterek. Őket követték a székesegy-házi iskola tanulói, a dóm papsága, a plébániák papsága, a káplánok. Utánuk az „angyalok” következtek, azaz gyerekek, akik rózsaszirmokat és más virágokat szórtak, aztán a püspök az oltáriszentséggel, majd a kanonokok, a városi tanács tagjai, majd a férfiak és végül külön a szüzek, feleségek, özvegyek.¹²⁹

Az egyháziak is szigorú hierarchia szerint haladtak. 1336-ban a milánói úrnapi körmeneten az egyháziak a következő sorrendben követték egymást: a remete, a kolduló, majd a monasztikus rendek tagjai, a világi papság, végül az érsek fehér lovon.¹³⁰ Az említett bar-celonai órdó szerint a klerikusok közül a monasztikusokat a plébániai papság követte, majd a kanonokrendek következtek. Őket a mendikáns rendek tagjai követték: karmeliták, ágos-tonrendi remeték, domonkosok, ferencesek, majd a székesegyházi kanonokok haladtak az ottani klerikusokkal.¹³¹

Ugyancsak megtalálhatók a körmeneteken az iskolásfiúk, többnyire az egyháziak közt, hiszen maguk is klerikus státusban voltak. Ők az iskolamester vezetésével énekeltek, virá-got szórtak, valamint közreműködtek a misztériumjátékokban. Szolgálataikért – mesterük-kele együtt – pénzben és természetben kaptak ellenszolgáltatást.¹³²

Fontos szerepük volt a baldachinhordozóknak, akik különböző rangú személyek, egy-háziak és világiak egyaránt lehettek, mégis a legtöbb városban a városi elitből kerültek ki. Pozsonyban a Krisztus Teste konfraternitás tagjai közül kerültek ki évről-évre.¹³³ Bibe-rachban a szabócég privilégiuma volt a menyezethordozók kijelölése. Néhány helyen élet-kori kritériumokat is előírtak; Mindenben és Lübeckben a legfiatalabb tanácsstagok hord-ták, Münsterben négy fiatalember. Würzburgban a legidősebb tanácsstagok privilégiuma volt.¹³⁴ Veszprémben az úrnapi körmenet első három stációjáig a székeskáptalan méltóság-viselői hordozták a baldachint.¹³⁵ Kiemelkedő alkalmakkor uralkodók látták el a feladatot. Viennében az első úrnapi körmenet alkalmával a menyezetet IV. Fülöp francia, I. Lajos navarrai, II. Edvárd angol és II. Jakab aragóniai király vitte.¹³⁶

A jelentős körmenetek elmaradhatatlan részét képezték a muzsikások. A hangszerek nagy változatosságot mutatnak, így használtak trombitát, harsonát, sípot, hegedűt, dobót, lantot, hordozható orgonát és quintert (hegedűszerű, kis húros hangszer), hárfát. A budai jogkönyv előírása értelmében azokat a zenészeket, akik az úrnapi körmeneten nem a Nagy-boldogasszony templom menyezete előtt muzsikáltak, egy esztendőre kitiltották a város-

¹²⁸ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 304–308.

¹²⁹ Mitterwieser, Alois: *Geschichte der Fronleichnamsprozession in Bayern*. München, 1930. 13–14.

¹³⁰ Miri: *Corpus Christi*, 244.

¹³¹ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 305.

¹³² Békefi: *A népoktatás*, 32.; Házi: *Sopron*, id. mű; Löther: *Prozessionen*, 56–57.

¹³³ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 271.

¹³⁴ Löther: *Prozessionen*, 129–130.

¹³⁵ Solymosi: *A veszprémi egyház*, 49.

¹³⁶ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 106.

ból.¹³⁷ Nürnbergben az úrnapi körmenetek alkalmával nemcsak a város hivatásos zenészei muzsikáltak, hanem a kézművesek, patríciusok gyermekei is. Braunschweigben a város védőszentje tiszteletére évente megrendezett körmenethez a 14. század végétől a városi tanács fizette a zenészeket. Nürnbergben általában 3–5 húros hangszer, orgona és énekesek alkották a körmeneti „zenekart”.¹³⁸ Szintén a hanghatást fokozták a ministránsok által rázott csengettyűk, a templomok harangjai, valamint esetenként az ágyúdörgés.¹³⁹

A nagyobb körmenetek idején fokozottan kellett a biztonságra ügyelni. A rend fenntartói szolgálatukért szintén fizetséget kaptak. Nürnbergben a városi zsoldosok élmezésést Úrnapiján a St. Sebald templom gondnoka,¹⁴⁰ Pozsonyban a Krisztus Teste céh biztosította.¹⁴¹ Sopronban a Szt. Mihály templom tornyába őrt állítottak, hogy egyrészt felügyelje a körmenetet, az esetleges balesetek, kisebb-nagyobb csetepaték, tűz stb. miatt; másrészt a háborús időkben a 15. század derekán az esetleges külső támadások esetén riassza a tömeget.¹⁴²

Az útvonal

A processziókat tarthatták a templomon belül és kívül. A nagy tömeget vonzó körmeneteket igyekeztek a szabadban tartani. A körmenetek útvonalát az időjárási körülmények is befolyásolták: Kölnben 1477-ben az árvíz miatt kellett a megszokott útvonalat módosítani; Lübeckben 1525-ben a szakadó eső miatt tartották a körmenetet a templomon belül.¹⁴³

A processziók szakralizálták az egész várost vagy annak egy részét, így az útvonalaknak mindenképpen nagy jelentőségük volt. Egyes városrészek, terek, utcák, templomok központi szerepet kaptak, mások a háttérben maradtak. A körmenetek útvonala kifejezte a városon belüli határokat is, így be- és kikapcsolhatott a közös ünneplésből plébániákat, városrészeket és népcsoportokat. Firenzében például a női kolostorokat nem érintette a körmenet útvonala; Straßburgban pedig a női és a koldulórendi kolostorokat kerülték el.¹⁴⁴ A processziók leggyakrabban ténylegesen kört írtak le. Ide sorolhatók a plébániákon tartott rendes körmenetek, melyek az egyházi év liturgiáját követték. Kisebb-nagyobb területet öleltek fel, az ünnep jelentősége és a tradíciók függvényében. Haladhattak a plébániatemplom körül, városnegyed körül. A legnagyobb területet az úrnapi és a rogációs körmenetek járták körül. Arra is akad példa, hogy jelentősebb alkalmak (például a király hadba vonulása) kapcsán valamennyi városi plébánia egyidőben rendezett körmenetet, melyeket összehangoltak, s minden plébánia saját határait járta körül a processzió során. Járvány esetében a körmenetnek védő funkciója volt. Így Montpellier-ben az 1407-es pestis kitörésekor először körmenettel végigjárták a külső városfalat, majd a korábbi belső városfalat is, ezzel kívánták megvédeni a település lakosságát. 1426-ban a Szajna áradásakor hasonló célból tartottak körmenetet a víz alatt lévő terület körül Párizsban.¹⁴⁵ Péccsett is átlépte a város-

¹³⁷ Blazovich–Schmidt: *Buda város*, 2001. II. 410.

¹³⁸ Löther: *Prozessionen*, 114.

¹³⁹ Ünnepi ágyútűz Pozsonyban (1494): Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyarország zenetörténete*. I. Budapest, 1988. 75.; Viterbóban (1462): Burkhardt: *A reneszánsz*, 257.

¹⁴⁰ Löther: *Prozessionen*, 133.

¹⁴¹ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 271.

¹⁴² Házi: *Sopron*, 334.

¹⁴³ Löther: *Prozessionen*, 108.

¹⁴⁴ Löther: *Prozessionen*, 107., 109.

¹⁴⁵ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 162.

falat az Úrnapiját követő könyörgő processzió.¹⁴⁶ Wittlaerben a falu és a környező települések közös határát járta körül az úrnapi körmenet.¹⁴⁷

A körmenetek útvonalát az útközben felkeresett stációk is befolyásolták. Göttingenben az úrnapi processzió,¹⁴⁸ Avignonban pedig az áldozócsütörtök előtti rogációs körmenet érintette valamennyi templomot.¹⁴⁹

Magától értetődő, hogy az útvonal, a szertartások sokfélesége, a résztvevők száma és az egyéb kapcsolódó cselekmények együttesen befolyásolták egy-egy processzió időtartamát. Párizsban a Szt. Genovéa–Notre Dame–Szt. Genovéa útvonalon haladó processzió időtartama akár elérhette a nyolc–kilenc órát is.¹⁵⁰ Sopronban is több órás volt az úrnapi körmenet.¹⁵¹ Mainzban a virágvasárnapi körmenet a primát követően vette kezdetét, majd a sextára érkeztek vissza a dómra.¹⁵² Mindenképpen a városközponttól távolabb lévő egyházakat vették célba a körmenetek, mivel a hosszú út nagyobb területet ölelt fel, bőven volt idő az ájtatosságra, közösségi ünnepségre, s ami nem kevésbé fontos: „Ha nagyobb a fáradtság, önmegtagadás, nagyobb a körmenet haszna is” – fogalmazott találóan Novák Veronika.¹⁵³ Velencében a nagy pompával övezett úrnapi körmenet nem kevesebb, mint hat órán keresztül tartott.¹⁵⁴ Nyilván az említett grandiózus barcelonai körmenet is több órás esemény volt.

A processziók mint művészeti kompozíciók

Az egyházi szertartások menetét pontosan rögzítették a szerkönyvek, mindenekelőtt a processzionálék, amelyek minden körmenettípusra vonatkozó liturgikus előírásokat tartalmaztak. A körmenet során használt kegyszereket, a szertartás elemeit, az egyháziak öltözetének színét, az asszisztencia összetételét, az olvasmányok, evangéliumok, zsoltárok, antifónák, responzóriumok rendjét nem egyszer hangjegyekkel ellátva. A nagyobb, egész városra kiterjedő körmenetek gördülékeny lebonyolításához azonban emellett szükség volt a laikus résztvevők szerepének, feladatának precíz meghatározására, amint azt a barcelonai körmeneti rend esetében láttuk. Természetesen más városokban is fontos volt a körmeneti rend elkészítése, mely tulajdonképpen az esemény forgatókönyve volt. Itália városaiban különösen nagy gondot fordítottak a különböző profán és szakrális ünnepek megkomponálására. Művészeket kértek fel a tervezésre, rendezésre. Állványokat, emelő gépezeteket alkalmaztak, sok esetben más városok gyakorlatát tanulmányozták. Különösen Firenze volt e tekintetben kiemelkedő. Különböző jeleneteket komponáltak, melyeket a körmenet útvonala mentén helyeztek el. II. Pál pápa 1462-ben Viterbóban ünnepelte meg az Úrnapiját. A díszes körmenet egy óriási díszsátorból indult, s a jelenlévő bíborosok mindegyike az út mentén, önálló emelvényen egy-egy bibliai jelenetet állíttatott fel.¹⁵⁵ A fentebb említett barcelonai körmeneti rend szerint a processzióban haladtak a különböző jeleneteket bemutató személyek. A száznyolc jelenet között megtaláljuk többek között Ádám és Éva történetét,

¹⁴⁶ Missale Quinqueecclesiense, 1499. L. 4a.

¹⁴⁷ Torsy: *Zur Verehrung*, 340.

¹⁴⁸ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 273. 107. jegyzet.

¹⁴⁹ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 156. 11. jegyzet.

¹⁵⁰ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 165.

¹⁵¹ Házi: *Sopron*, 334.

¹⁵² Klein: *Prozessionsgesänge*, 42.

¹⁵³ Novák: *Ünnepi térhasználat*, 165.

¹⁵⁴ Sommerlechner: *Prozession*, 240.

¹⁵⁵ Burke, Peter: *Az olasz reneszánsz*. Budapest, 1999. 218.; Burkhardt: *A reneszánsz*, 252–255., 257.

Ábrahámot és Izsákot, Dávidot és Góliátot, az alvilágot Luciferrel és négy ördöggel, Noé bárkáját.¹⁵⁶ Az 1501-es budai úrnapi körmenet során előadott jelenetet Tomasso Daniero beszámolója alapján ismerjük részletesen: „Mohamed mecsetjét házunk előtt állították föl, a mecsetben a koporsó függött, melyet a szultán és számos pasa vett körül. Midőn őfelsége és a körmenet a mecset elé ért, óriási tűzsugár sújtott le a koporsóra, és ezt, valamint a körülálló törökök nagy részét lángba borította. Ami pedig el nem égett, azt a magyarok óriási tömege megrohanta, botokkal, kövekkel ízzé-porrá zúzta, sőt fogaival is szaggatta.”¹⁵⁷ Ugyancsak itt kell megemlítenünk az úrnapi misztériumjátékokat, drámákat, melyek szintén népszerűek voltak a késő középkorban.¹⁵⁸ Sopronban az úrnapi színdarab mellett nagy-pénteken a Passiót mutatták be. Itt a darabok rendezője az iskola rektora volt, aki a szereplőket a polgárok és az iskolások közül választotta ki.¹⁵⁹ Pozsonyban is rendeztek úrnapi drámákat,¹⁶⁰ miként Bécsben,¹⁶¹ Prágában, Bázelen, Tournai-ban¹⁶² Yorkban,¹⁶³ Itália városaiban¹⁶⁴ stb.

Fontos volt az ünnephez méltó környezet, így gondoskodni kellett az utcák, terek takarításáról. Barcelonában 1323-ban előírták, hogy a körmenet útvonalán mindenki tisztítsa fel a saját háza előtti részt.¹⁶⁵ Pozsonyban a város vezetése magára vállalta a főtér takarításának költségét.¹⁶⁶ Nürnbergben valamennyi templomot és templombelsőit fűvel hintették be. A sekrestyés feladata volt a fű megrendelése. A fű a friss, felvirágzó életet és egyúttal a mulandóságot is szimbolizálta. Ugyanakkor – praktikus okok is szerepet játszottak – garantálta a tisztaságot.¹⁶⁷ Kassán a kereskedőcéh feladata volt a körmenet útjának fűvel való behintése.¹⁶⁸ A fű mellett olykor falevelet,¹⁶⁹ valamint fűrészport¹⁷⁰ is használtak.

Ugyancsak gondoskodni kellett a közterek, házak, templomok feldíszítéséről. Az utcákat gallyakkal, virágokkal ékesítették, az iskolások sokszor virágkoszorúkat tartottak a kezükben. Angliában számos plébánia rózsával díszítette a templomot, utcát.¹⁷¹ A körmeneteken résztvevő gyermekek, többnyire fiúk a szentség előtt haladtak, gyertyát tartottak ke-

¹⁵⁶ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 305.

¹⁵⁷ Az eredeti szöveget lásd: Petényi: *Games*, 44–46. Az idézet magyar fordítását lásd: Sári Zsolt: *Az Eucharisztia ünnepének – Úrnapi – kialakulása és magyarországi története*. In: Tolnay Gábor (szerk.): *Ember és környezete*. Szolnok, 2002. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58.) 113.

¹⁵⁸ Az úrnapi misztériumjátékokat feldolgozó szerteágazó irodalomból például lásd: Miri: *Corpus Christi*, 1991. 271–287.

¹⁵⁹ Mészáros István: *Hat évszázad iskolái a Kárpát-medencében*. In: Szende Katalin (szerk.): *A magyar Iskola első évszázadai (996–1526)*. Győr, 1996. 27.

¹⁶⁰ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 273–274.

¹⁶¹ Opll: *Zum städtischen Identitätsbegriff*, 25.

¹⁶² Browe: *Die Verehrung*, 116.

¹⁶³ Johnston, Alexandra F.: *The procession and play of Corpus Christi in York after 1426*. In: *Leeds Studies*, 7. (1973–74) 55–62.

¹⁶⁴ Burke: *Az olasz reneszánsz*, 218.

¹⁶⁵ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 121.

¹⁶⁶ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 271.

¹⁶⁷ Löther: *Prozessionen*, 137.

¹⁶⁸ Pásztor: *A Magyarság vallási élete*, 45.

¹⁶⁹ Mitterwieser: *Geschichte*, 12.

¹⁷⁰ Miri: *Corpus Christi*, 248.

¹⁷¹ Miri: *Corpus Christi*, 249.

zükben, csengettyűket ráztak, virágot (rózsaszirmot) szórtak az Oltáriszentség elé.¹⁷² Virágvasárnap a barkaszentelést követően a templomba visszatérő menet elé virágokat, gallyakat szórtak, a hívek pedig az útra terítették köpenyeiket.¹⁷³ A templomok falait díszes szőnyegekkel borították, az oltárookra ünnepi terítőket helyeztek.¹⁷⁴ A processzió útvonala mentén álló házakat is kárpitokkal, szövetekkel díszítették.¹⁷⁵

Szintén a fontos kellékek közé tartoztak a kisebb-nagyobb gyertyák, fáklyák.¹⁷⁶ Lérídában a városi magisztrátus határozata értelmében az úrnapi körmenethez a város húsz viaszgyertyával járult hozzá, melyet a húsz legelőkelőbb polgár vitt.¹⁷⁷ Barcelonában a katedrálisban osztották a gyertyákat, fáklyákat, melyeket a körmeneten résztvevő férfiak és nők hordoztak.¹⁷⁸ A pozsonyi Krisztus Teste céh mesterének évente meg kellett újíttatnia a gyertyákat Úrnapjára.¹⁷⁹ Eichstättben a körmenet útvonala mentén a házakat a virágok mellett gyertyákkal díszítették.¹⁸⁰ Konstanzban 1416-ban hatszáz gyertyát vittek az Eucharisztia előtt.¹⁸¹ 1525-ben és 1526-ban a budai úrnapi körmenetek alkalmával a királyi pár oldalán 12–12 apród haladt égő gyertyákkal.¹⁸² Nürnbergben két nagy gyertyát vittek az oltáriszentség előtt, melyek öt és fél fontot (mintegy három kg) nyomtak, az egyik zöld, a másik pedig sárga színű volt. Az egész menet előtt két iskolás vitt egy-egy nagy viaszgyertyát.¹⁸³ A nagyszebeni Krisztus Teste konfraternitás 1526-os számadásában szereplő négy nagy gyertyát is minden bizonnyal a monstrancia előtt vitték.¹⁸⁴

Az Oltáriszentséget baldachin alatt vitték, ami antik előzményekre tekint vissza, és bizánci közvetítéssel vált Európában ismertté.¹⁸⁵ 1200 táján mutatható ki első ízben a menyegyzet és az eucharisztia kapcsolata, ekkor a laoni katedrálisban a húsvét alkalmával használták. A baldachin hangsúlyozta a szentség méltóságát.¹⁸⁶ Használata Nyugat-Európában az úrnapi körmenetek széleskörű elterjedésével vált általánossá. A 14–15. században a pompa kedvelése, a reprezentáció igénye folytán az uralkodók is alkalmazni kezdték. Először a francia uralkodók temetési szertartásain tűnt fel, VI. Károly holtestét aranyozott mennyezet alatt vitték St. Denis-be.¹⁸⁷ VI. Henrik 1431-es párizsi bevonulása alkalmával „aranylilio-

¹⁷² Löther: *Prozessionen*, 115.; Mitterwieser: *Geschichte*, 14.

¹⁷³ *Missale Quinqueecclesiense*, f. 70r.

¹⁷⁴ Löther: *Prozessionen*, 134.

¹⁷⁵ Különösen az uralkodói bevonulások idején. Áldásy: *Zsigmond*, 60.; Novák: *Ünnepi térhasználat*, 159.

¹⁷⁶ A gyertyákat sokáig nem használták a keresztények, mivel a – füstölőkkel együtt – pogány római szokásnak tartották. A 300-ban ülésező Elvirai Zsinat például megtiltotta, hogy a keresztény temetőkben gyertyát gyújtsanak. A konstantinápolyi császári palota közvetítésével végül a 4. sz. végén a keresztény templomokban is gyakorlattá vált a gyertyák és a tömjén (füstölő) használata. Lásd: Bréhier: *A bizánci birodalom*, 82.

¹⁷⁷ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 116.

¹⁷⁸ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 121.

¹⁷⁹ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 270.

¹⁸⁰ Mitterwieser: *Geschichte*, 14.

¹⁸¹ Richenthal: *Das concilium*, XXX.

¹⁸² Balanyi: *Középkori magyar Úrnapok*, 299.

¹⁸³ Löther: *Prozessionen*, 131.

¹⁸⁴ Seiwert: *Die Bruderschaft*, 351.

¹⁸⁵ A baldachinra lásd Sz. Jónás: *A baldachin*, id. mű

¹⁸⁶ Löther: *Prozessionen*, 127.

¹⁸⁷ Sz. Jónás: *A baldachin*, 42–43.

mokkal hímzett kék baldachint emeltek a feje fölé”.¹⁸⁸ A baldachint Vichben,¹⁸⁹ Nürnbergben hat,¹⁹⁰ Viennében¹⁹¹ és Veszprémben¹⁹² négy rúdra rögzítették.

A szentségi körmenetek fókuszában az Oltáriszentség állt. A 14. század második felétől kezdett általánossá válni, hogy a szentostyát láthatóan hordozták a körmeneteken, a korábbi századokban pyxisben, kehelyben letakarva vitték. Sok helyen a monstrancia a 14. században is elég ritka volt, sőt néhány templomnak még a 16–17. században sem volt saját monstranciája. Ennek többféle elnevezése volt (*pyxis cristallina*, *monstrantia*, *demonstrantia*, *ciborium*, *ostensorium*, *tabernaculum*, *custodia*, *iocale*), s tulajdonképpen e terminusokat alkalmazták valamennyi ereklye- és szentségtartó edényre.¹⁹³ Érdekes módon a 15. század második felében nyomtatott pécsi misszáléban is egy kehely ábrázolása látható a Corpus Christi ünnepnél.¹⁹⁴ Különösen nagy és értékes szentségmutatókat készítettek az Ibériai-félszigeten. Sangüesában (Navarra) a 15. században készítettek egy igen értékes monstranciát. A toronyalakú, gótikus szentségmutatót angyalfigurákkal és ótestamentumi jelenetekkel díszítették, mely 134 cm magas volt. Sevil lában Johann Arfe készített egy gigantikus méretű reneszánsz monstranciát. A 3,5 méter magas kegyszer öt emeletes volt, az egyes szinteket oszlopok tartották, s nem kevesebb, mint 600 kg-t nyomott. A tetején Jézus Krisztus győzelmi lobogót tartó szobrát helyezték el.¹⁹⁵ Cordobában 200, míg Toledóban 178 kg ezüstöt, valamint az utóbbi helyen még 14 kg aranyat használtak fel a szentségmutató elkészítéséhez. E méretek alapján nem meglepő, hogy a körmenetek alkalmával díszkocsikon szállították ezeket.¹⁹⁶

A processziók során feltűntek a menetben különböző relikviák, zászlók, keresztek, füstölők, szobrok, képek. Az esztergomi plébánosok vasárnaponként keresztekkel és zászlókkal vonultak a Szt. István templomba.¹⁹⁷ A körmenetek alkalmával több keresztet is vihetek, különösen, ha több egyházi intézmény közösen tartott processziót. Wittlaerben a plébánia által tartott körmeneten két keresztet hordoztak: egyet a menet előtt, egy másikat pedig a sorban.¹⁹⁸ A körmeneti keresztet a processziók mellett a templomban is használták, amint ezt az egykori Ete mezőváros területén napvilágra került darab bizonyítja.¹⁹⁹ A nagy körmeneteken a templomi zászlók mellett az egyes testvérületek, céhek lobogóit, jelvényeit ugyancsak körbevitték.²⁰⁰ A budai jogkönyv király fogadásáról rendelkező cikkelyében is szerepelnek a zászlók.²⁰¹ A szenteket ábrázoló képeket és szobrokat ugyancsak körülhordozták. Wittlaerben Szt. Remigius napján az ünnepeltet és más szentek festményeit,

¹⁸⁸ Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet IV–XV. század*. Budapest, 1999. 566.

¹⁸⁹ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 125.

¹⁹⁰ Löther: *Prozessionen*, 129.

¹⁹¹ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 106.

¹⁹² Solymosi: *A veszprémi egyház*, id. mű

¹⁹³ Browe: *Die Verehrung*, 99–101.

¹⁹⁴ Missale Quinqueecclesiense, f. 144v.

¹⁹⁵ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 128., 143.

¹⁹⁶ *Lexikon für Theologie und Kirche*. IV. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1995.³ (Heinz, Andreas)

¹⁹⁷ Kollányi: *Visitatio*, 244.

¹⁹⁸ Torsy: *Zur Verehrung*, 337.

¹⁹⁹ Miklós Zsuzsa – Vízi Márta: *Ete. Egy középkori mezőváros*. (Kiállításvezető) Paks, 2002. 7–8. Az adatra Sümegi József hívta fel a figyelmet.

²⁰⁰ Például Bécsben: Tomek: *Kirchengeschichte*, 344.

²⁰¹ Blazovich–Schmied: *Buda város*, 306.

szobraikat vitték körül.²⁰² Ugyanott az Úrnapi körmenet alkalmával körülhordozták Szt. Remigius és Szt. Sebestyén szobrát, valamint a leányok további szentek szobraikat és képeiket vették.²⁰³ Budán a képeket bíborbáronnyal rögzítették a tartórudakra.²⁰⁴ Az úrnapi ünnepségek, körmenetek alkalmával oltárokat, sátrakat is felállítottak. Sienában 1423-ra készült el egy oltárkép, melyet kifejezetten Úrnapra festtetett a posztó céh, mivel korábban mindig kölcsönözniük kellett az úrnapi oltárhoz.²⁰⁵ Mátyás Virágvasárnap állítatott egy díszes oltárt Bécsben a vár udvarán,²⁰⁶ II. Lajos és felesége pedig Budán az úrnapi körmenet számára.²⁰⁷ Egerben úrnapiján egy-egy oltárt állítottak fel a négy égtáj irányában.²⁰⁸ Viterbóban egy az alkalomra felállított díszsátorból indult a körmenet 1462-ben,²⁰⁹ s ugyancsak dízsátrát állítottak fel Budán 1525-ben és 1526-ban.²¹⁰

A körmenetek szerepe

A bevezetésben utaltunk arra, hogy a körmenetek a vallásosság láthatóvá tétele mellett számos további jelentéssel rendelkezhetnek. A következőkben ezek közül emelünk ki néhányat. Kollektív cselekmények lévén mindenekelőtt kifejezhetik egy adott, kisebb-nagyobb csoport közösségtudatát. Erre főként a nagyobb ünnepek, veszélyek alkalmával rendezett processziók voltak alkalmasak, melyeken laikusok és klerikusok együttesen vettek részt. Ezen alkalmak jelentős mértékben hozzájárultak a közösség formálásához, identitásának erősítéséhez. Különösen fontosak voltak a városok, falvak védőszentjeinek ünnepei és az ezekhez kapcsolódó körmenetek, ugyanis ezek egyrészt növelték a település rangját, másrészt alkalmasak voltak „a közösségi értékek ünnepélyes megerősítésére”.²¹¹ Az újabb kutatás rámutatott egy másik fontos szempontra; jelesül, hogy az egység, összetartozás-tudat mellett – paradox módon – ezen események egyúttal jelentős feszültségek forrásai voltak. Egyrészt ugyanis a résztvevők meghatározott rangsorrendje egyúttal a településen belüli hierarchiát jelenítette meg, illetve az egyes társadalmi csoportok közti választóvonalat erősítette. Másrészt a késő középkor évtizedeiben a körmenetek gyakran a politika és a vallás metszéspontjába kerültek, így például több városban az egyház és a városi polgárság külön tartotta meg az úrnapi körmenetet.²¹²

A személyes vallásosság elsősorban a körmenetekre tett kegyes alapítványokban jutott kifejezésre. Az első ismert magánalapítványt Augsburgban tette egy bizonyos Katharina Ilsung nevű hölgy, aki az úrnapi körmenetet hívta életre (1305). Regensburgban egy Mat-

²⁰² Torsy: *Zur Verehrung*, 340.

²⁰³ Szt. Remigius a plébánia, míg Szt. Sebestyén a faluban működő testvérület patrónusa volt. Torsy: *Zur Verehrung*, 337.

²⁰⁴ Bálint: *Ünnepi kalendárium*, I. 457.

²⁰⁵ Prokopp Mária: *Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sasette táblaképe.) Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3 (1993:3) 68.

²⁰⁶ Bonfini: *A magyar történelem*, 893.

²⁰⁷ Bálint: *Ünnepi kalendárium*, I. 457.

²⁰⁸ Kovács Béla: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger, 1987. (Az Egri Főegyházmegye Sema-tizmusa 3.) 81.

²⁰⁹ Burkhardt: *A reneszánsz*, 257.

²¹⁰ Balanyi: *Középkor magyar Úrnapiok*, 299.

²¹¹ Burke: *Az olasz reneszánsz*, 218–219.

²¹² Bambergben a klérus Úrnapiján, míg a polgárság az ünnep másnapján tartotta az ünnepi körmenetet. Löther: *Prozessionen*, 85.

theus Rattinger nevű kereskedő honosította meg ugyancsak az úrnapi processziót (1408).²¹³ A kassai Szt. Erzsébet templomban Ádám nagybányai esküdt és hitvese tett egy csütörtöki szentmise-alapítványt (1475), melyhez havonta egy körmenet is tartozott.²¹⁴

Ugyancsak fontos szerepe volt a körmeneteknek a szakralitás helyreállítása során. Példaként említhetjük azt a Boroszlóban történt esetet, amikor a zsidók meggyalázták az Oltáriszentséget, ugyanis késsel szúrták át. A szentostya vérezni kezdett, amit a város őrei jelentettek az egyházi hatóságnak, majd a püspök ünnepi körmenetben vitte vissza a Krisztus Teste templomba.²¹⁵

A processziók reprezentációs, propagandisztikus funkcióját sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ide sorolhatjuk elsősorban az uralkodói bevonulásokat, melyek szintén több jelentéssel bírtak, aszerint, hogy milyen alkalommal és mely területen történtek. Zsigmond tudatosan alkalmazta a körmeneteket propagandisztikus céllal, mindenekelőtt az eretnekkel szemben. A husziták gyakorlata miatt fontosnak tartotta az Eucharisztia helyes értelmezését, s ezt demonstrálandó nagy ünnepi körmeneteket tartott.²¹⁶ A huszita háborúkat követően mind a katolikus, mind pedig a kelyhes városokban tartottak eucharisztikus körmeneteket.²¹⁷ Ezek célja egyértelműen a katolikusok győzelmének demonstrálása volt, s ezáltal kívánták visszavezetni az „eltévedteket” az egyház kebelére. E gyakorlatot a rekatolizáció során is megfigyelhetjük, amint fentebb említettük. Az erfurti Szt. Adolar és Eoban körmenetek a város mainzi érsekséggel szembeni önállóságát kívánták reprezentálni. Ezt azzal kívánták nyomatékosítani, hogy a processzió a város egyházi és világi elitje vett csupán részt.²¹⁸

Kiválóan alkalmasak voltak az egyes körmenetek információk közvetítésére, tájékoztatásra. A győztes csatákat követő hálaadó körmenetek alkalmával értesülhetett a környék lakossága az eseményről. Hasonlóan szerezhettek tudomást többek közt járványok terjedéséről, az uralkodók koronázásáról, haláláról, és egyéb fontos eseményekről.

Visszaélések, konfliktusok

A késő középkori processziók egyre több profán elemmel egészültek ki, amelyek sok esetben veszélyeztették az események szakralitását. Az egyik veszélyforrást az úrnapi körmenethez csatlakozó színészek, mutatványosok, maskarások, illetve az eseményhez kapcsolódó világi előadások jelentették. Több zsinat is foglalkozott e kérdésekkel, és fellépett a visszaélésekkel szemben: Prága (1361, 1371), Basel (1435). 1408-ban Tournai város magisztrátusa tiltotta be ezeket az előadásokat, mivel ezeken a papságot is csúfolták-szidták.²¹⁹

A genti Szt. Livinus processziók a 15. században hírhedten botrányossá váltak. Üvöltöző ittas emberek, utcagyerekek vitték az ereklyét, a körmeneten résztvevő fegyveres tömeg (csőcselék) pedig az erőszakos tettektől sem riadt vissza. A visszaélések megszüntetése vé-

²¹³ Mitterwieser: *Geschichte*, 11.

²¹⁴ Békefi: *A népoktatás*, 114–115.

²¹⁵ Bauerreis: *Pie Jesu*, 60., 87.

²¹⁶ Balanyi: *Középkori*, 294.

²¹⁷ Pátkova, Hana: *Die Bruderschaften in Böhmen im Mittelalter. Ein Überblick*. In: Šmahel, František (Hrsg.): *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert. Internationales Kolloquium*, Prag, 5.–10. Oktober 1998. Praha, 1999. (Centre for Medieval Studies Praha, Colloquia Mediaevalia Pragensia 1.) 211.

²¹⁸ A város a mainzi érsekség uralma alatt állt. Löther: *Prozessionen*, 173., 233–234.

²¹⁹ Browe: *Die Verehrung*, 116.; Sommerlechner: *Prozession*, 37.

gett kérte fel az egyik németalföldi városatya Karthauzi Dénest (1402/1403–1471), hogy készítsen egy összefoglalást a processziókról. A mű címe: A körmenetek rendjéről és a szentek tiszteletéről.²²⁰

A körmenetek alkalmával előfordultak izraeliták ellen elkövetett kisebb-nagyobb atrocitások. Pozsonyban az egyik úrnapi körmenet alatt (1446) kifosztották a városban élő zsidók házait, majd betörték zsinagógájukba is.²²¹ A processziók zsidó negyeden való keresztülhaladását a provokáció szándéka is vezethette. Aix-en-Provenceben a 14. század végén megváltoztatták a processzió útvonalát, az atrocitásokat elkerülendő.²²²

A reformáció követői több esetben gúnyolták az úrnapi körmeneteket, mint például 1526-ban Nagyszebenben. „Talán csecsemőnek vélik az Istent a papok, hogy vénasszonyok módjára karon hordják körül a városban” – háborodtak fel Luther követői.²²³

Mindenképpen szólnunk kell az önostorozók meneteiről, melyek a 14. század közepi epidémia következtében váltak gyakorivá. A flagellánsok a processziókkal egy ismert gyakorlatot vettek át: krízishelyzetekben megkísérelték a közösségtudatot erősíteni, s megpróbálták az önostorozással az addig csak a szerzetesek által gyakorolt személyes bűnbánatot nyilvánosan és kollektíven gyakorolni. Az önostorozók eretnek volta szükségessé tette az egyház hivatalos fellépését: egyrészt el kellett határolódnia tőlük, másrészt meg kellett akadályozni a további csatlakozásokat. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a flagellánsok menetei egyúttal népszerűbbé tették a körmeneteket. Ugyanakkor a processziók és a flagelláns menetek konkuráltak is egymással. Würzburgban a püspök a pestis elhárítása érdekében rendelte el 1349 májusában–júniusában a város lakosai számára a böjtöt, alamizsnálkodást, imádkozást és körmenetek tartását. Ugyanebben az időben megjelentek a városban a flagellánsok is. Felvonulásuk külső megjelenése alapján (zászlók, gyertyák, csukja, csengők) a könyörgő körmenetek karakterével rendelkezett, egyetlen – de annál lényegesebb – különbséggel csupán: nem klerikus „vezette” őket. A püspök rendeletével egy hasonló vallásos formát kínált a hívek számára, mely egyházi kontroll alatt az egyház erejét demonstrálta. A flagellánsok 14. századi feltűnése egyben arra is rámutatott, hogy a laikusok egyre inkább átvették a korábban döntően csak a klérusra jellemző vallásos formákat.²²⁴

Sok esetben konfliktushelyzet alakult ki a körmeneten résztvevő hívek és az egyháziak, a különböző társadalmi rétegekhez tartozók, egy-egy plébánia hívei és papsága, sőt az egyes egyháziak között. 1387-ben Monzónban az úrnapi körmenet alkalmával két templom papsága és hívei keveredtek vitába egymással a körmenettel kapcsolatos előjogok folytán. A kínos szituációt a trónörökösnek sikerült rendeznie.²²⁵ Halléban a 14. századtól kezdve Márk napján a város öt plébánosa, papsága és a hívek összegyűltek a piactéren, majd innen indult a körmenet. Mind az öt plébános saját plébániája monstranciáját vitte, majd a város megkerülését követően ki-ki a saját templomába vonult. A 15. század derekán egy Johannes Busch nevű ágostonos kanonok fellépett az egy körmeneten történő több monstrancia használata ellen. Betiltotta a korábbi gyakorlatot, és előírása értelmében csupán a város

²²⁰ „De modo agendi processionis sanctorumque veneratione.” Huizinga: *A középkor*, 122., Löther: *Prozessionen*, 47–49.

²²¹ Majorossy: *A Krisztus Teste*, 272.

²²² Löther: *Prozessionen*, 110.

²²³ Pásztor: *A Magyarság vallási élete*, 38. Ennek ellenkezőjére is volt példa. Így Saáron a 16. század derekán az evangélikusok megtartották az úrnapi körmenetet, természetesen az ostya körbehordozása nélkül. Lásd Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – Népi színjátszás*. Budapest, 1983.³ 205.

²²⁴ Löther: *Prozessionen*, 187–190.

²²⁵ Matern: *Zur Vorgeschichte*, 132.

legértékesebb monstrenciáját hordozhatták körül. Ez összeütközést okozott az egyháziak közt, s a hívek is nehezményezték a változtatást. Végül kompromisszum született, mely értelmében egy kelyhet használtak továbbra is, azonban azt a plébánosok felváltva vitték.²²⁶ A körmeneti rangsorrend egyúttal láthatóvá tette a társadalmi átalakulást is, melyre jó példa a colmari péklegények helyzete a 15–16. század fordulóján. A megelőző időszakban ugyanis az úrnapi körmeneteken tradicionálisan ők haladtak közvetlenül a monstrenca előtt és mögött (nekik voltak a legértékesebb gyertyáik, s az övék volt a legrégebbi vallásos testvérület). A 15. század végén azonban a posztósok, kocsisok és a fürdősök eléjük kerültek, mely következtében évtizedes konfliktusba kerültek a városvezetéssel. E mögött olyan gazdasági-társadalmi átalakulási folyamat állt, mely során egy új patrícius réteg emelkedett fel a 16. század elejére.²²⁷

*

Vélhetőleg e korántsem teljes összefoglalás is kellően érzékelteti a késő középkori procesz-sziók komplex jellegét, árnyalt jelentéstartalmát. Összetettségükből adódóan részletes vizsgálatauk számos diszciplína számára hozhat újabb eredményeket. Különösen a magyar középkori körmeneteket lenne időszerű interdiszciplináris vizsgálat alá vonni, mivel eddig – részint a forrásadottságok következtében – leginkább csak az úrnapi körmenetek álltak az érdeklődés homlokterében.

TAMÁS FEDELES

Religious Devotion, Community Identity, Representation. The Main Features Of Late-Medieval Processions

Festive processions were indispensable ingredients of most late medieval feasts. All processions begin at a starting point where participants line up in hierarchical order. This is kept throughout the procession and then they return to the starting point. These events, important for both the sacred and the profane sphere, had subtle meanings as they, beside the particular subject and object of the celebration, symbolized fundamental values for the communities. Without trying to draw a complete picture, the author mainly deals with 14–15th-century processions.

Processions can be placed into several categories. On the basis of their origin, we can talk about regular and special processions; they can be sacred or not sacred; praying, thanksgiving etc. processions. Of these the author outlines 11 distinct categories among which we can find the Sunday Asperges processions, processions connected to consecration ceremonies (eg. Palm Sunday), Corpus Christ processions, and processions related to the sovereigns' entry or funerals.

Among the participants we could find clergymen as well as laymen, usually without distinction of gender, age or social status. The number of participants, quite naturally, varied as it was dependent on many factors. The processions held on popular feasts (eg. Corpus Christi) were mass events. Participants walked in a hierarchical order. Generally, we can find among them the high-ranking clergymen, the magistrates, the members of guilds and religious confraternities, schoolboys, canopy and candle bearers, musicians etc.

²²⁶ Löther: *Prozessionen*, 124–125.

²²⁷ Löther: *Prozessionen*, 144–147.

Processions could be held either inside or outside the church. Those that were likely to attract masses were more likely to be organized outdoors. Weather conditions (like floods or rain), however, did affect the course of the processions. As processions sacralized either the whole town or certain parts of it, the way courses were set was of great significance.

In the late Middle Ages, processions (especially on Corpus Christi) were carefully designed. It is especially true for Italy, where respected artists were commissioned for the job. Often were Biblical scenes on display along the procession route, and occasionally they were acted out by the participants (like in Barcelona). The churches and houses were adorned with flowers and tapestry, and the streets and public squares were cleaned up.

Regarding the role of the processions, the author highlighted the following: being collective activities, they above all could express the community identity of a given group; personal devotion was primarily expressed in the devout donations; they had an important part in the restoration of sacrality; they also had a significant representational and propagandistic function; they could convey information.

In the late Middle Ages, more and more profane elements appeared in the processions, which often jeopardized the sacrality of the events. At the end of the paper, the author highlights a few incidents and conflicts related to processions.